

NÉMETH G. BÉLA:

AZ IFJÚ PÉTERFY LELKIVILÁGA

PÉTERFY 33 FIATALKORI LEVELE*

1868-ban tette le érettségi vizsgáját Péterfy, Budán a Királyi Katolikus Egyetemi Gimnáziumban. A nyár második felében Székesfehérvárra utazott, anyai ágon rokonai, Eltérék meghívására. Amint hazaérkezett e vidéki tartózkodásából, azonnal tollat fogott, hogy tisztázza, rögzítse, és ha lehet, állandósítsa azt a viszonyt, amely e nyári mulatság alatt közte és a tekintélyes és vagyonos, a megyei főorvosi tisztet betöltő Eltér József családja között kialakult.

Fontos mozzanat volt ez; nem egy alkalmi találkozás illemszerű kísérő gesztusa, nem egy szívélyes ismeretség továbbszövése, ápolása. Egy fiatalember lépett be a világba, vetett számot önmagával. El kellett döntenie, mit tekint értéknek a világban s mit a maga szellemi s lelki alkataiban, mit vár a világtól, s mit adhat érte cserébe.

Hogy a helyzet nem jelentőség nélkül való, maga is érezte. „*Már egy órája gondolkodom, hogy kezdjem leveletem — írta —, „alig érzem hamarjában valaminek az igazságát oly súlyosan, mint épp — e mindennapi állításnak : — Mindennél legnehezebb a kezdet.*” Nem a levélkezdet volt számára nehéz. Iskolás éveiben mindig kitűnt fogalmazása gyors, hibátlan és ötletes voltával, s már ifjonti irodalmi kísérletek is álltak mögötte. Arra a közegre talált rá nehezen, amelyben teljes, kiszemelt levelező feleivel legalábbis egyenlő biztonsággal mozoghat. Próbál gatta a szerepeket. „*Talán — : Die schönén Tage von Aran juez sind zu Ende*”. „Vagy talán: Aetna tűzkeblébe mártott tüztől ittas óriás tollal irom a sötét égboltra: — mi boldog valék”.

Próbálgatta a szerepeket és rögtön ironizálta is őket. Nemcsak hogy így megcsillogtas sa szellemességét, műveltségét és stílusképességét, hanem hogy a hangnemet a szükségszerűség erejével terelje az általa szándékoltt felé. „*... lám, ha frázisok helyett azonnal belsőmhöz fordulok, a kezdetet nem kellett volna soká keresnem.*” Az érzelem bensősége, a lélek őszintesége, a szív kitárulkozási vágya, vagy mint egy későbbi levelében fejtegette: a barátság és hajlam tehát az a kapocs, mellyel magát a világhoz, emberi közösséghez, a társadalomhoz csatolni kívánja. Az anyag pedig, amelyben e tulajdonok s az általuk teremtett kapcsolatok testet ölhetnek, a művészet alkotásainak, az élet civilizációs formáinak együttes átélése, élvezése. Megvilágosodott előtte — most ugyan még csak heves érzelmi intuíciójának fényében —, hogy a művészi élmény s mindennemű élmény valódi, értékes befogadása szükségszerűen társas, közösségi, hogy a művészet csak akkor szerez boldogságot, ha egyszerre megismerés, kifejezés és kapcsolat.

* Péterfy e harminchárom levelét a székesfehérvári István Király Múzeum őrzi. Eltér Gizella leánya adta át őket a Múzeumnak a két háború közötti években egy, a családra vonatkozó s igen jól főlhasználható, maga által írt tájékoztatással. A leveleket s e tájékoztatást is a második világháború után eltűntnek vélték. Ezért nyomatókosan kell megköszönnöm Fitz Józsefnek és Pesovár Ferencnek, a Múzeum munkatársainak s Farkas Gábornak, a megyei levéltár vezetőjének segítségét a levelek föl kutatásában. — E leveleken kívül elsősorban a kortársi visszaemlékezéseket s Zimándi István tanulmányait használtam forrásul. Ez utóbbiak, e nagy alapossgággal és megbízhatósággal megírt munkák, mindmáig egyedül számba vehető dolgozatok a Péterfy-filológia területén. — E levelekről már jelent meg egy cikk korábban is, az Irodalomtörténet 1926-os évfolyamában (144—152. p.), de ez idézetet alig egy-két sort ad, megállapításaiban, szellemében pedig alig emelkedik egy középtskolai értesítő kegyes didaxisánál. — Az idézeteket eredetinek megfelelően adtuk magyarul vagy németül. A levelezés ugyanis, a kapcsolat második felében, hogy a németül beszélő nagyszülők is érthessék, németül folyt.

Ennek az igazságnak megérzése s valóságának kézzelfogható közelségű reménye új ismerőseinek körében, örömtől tette visszhangossá szívét. Soha ennyi s ily sajátosan kapcsolt írásjel egyetlen levélben; gondolatjeleket kettőspontok, felkiáltójelek, pontosvesszők és kérdőjelek követnek, azokat ismét gondolatjelek, változó számban, alakban és jelentésben. Nem szabad elviesnie a nagy „heuréka!” öröme egyetlen hangzati árnyalatának sem. Legszívesebben kottára szedve mellékelné mondatainak hangnemét, hangmenetét és modulációit; egy következő levelében adta is utasítást, miszerint „*scerzo tempon olvasd a főntebbi sorokat, s a viláért sem maestoso*”.

Mintha nem bizott volna eléggé leveleinek fogalmi erejében; és joggal. Mert a folyton különböztető és árnyaló, személyes élményű fogalomhasználatnak majd ő lesz talán mindmáig legjelesebb magyar mestere, ez a nyolc lapos levél azonban egyetlen — bár sok elemű — érzés árgongó variációinak alig változó hullámsora. „*A ti szíveségeitek ; — a bácsi s a kedves tante irántam tanusított hajlama s jóakarata — ; a jinom társaskör — ; a klasszikus zene, különösen az őrdög-Schuman — (!) — : mindez oly csábító színben áll előttem, hogy sokára — hogy soha sem felejthetem. De hogy is felejthetném? —*” Így egyszer. Most, „*mint már mondtam, — egész nap csak az emlékezésben élek. — Nappal rólatok, s a kedves családi körről emlékezem, melynek kebelében oly jól érzem magamat ; este meg a marcia funebre szomorú (—?) hangja, Schumann egzotikus zenéje, vagy Wágner óriás akkordjai altatnak el*” s „*a kedves Gizell és Eliza képei,*” így másodszor. „... e [sok] homályos képből egy bizonyosság világlik felém, s e bizonyosság — : — hogy még egyszer elmondjam, — annak érzete, hogy mily jól találtam magamat körötökben.” Így harmadszor, s így végig az egész levélen s az egész levelezésen át.

Tizennyolc esztendő volt ekkor, s most lépett be a világba; érzései e hullámos megáradásában hát semmi különöset sem kellene látnunk, ha ez érzések —: a feszült várakozás s a bátorítását vágyó remény, a tiszta szívű hála s a már leplezni is alig bírt folytatásra unszolás, egyszóval a feltétlen, heves óhajta annak, amiben a nyáron része volt, s ami e nyáron érzése szerint vele megindult — nem volnának levelében oly, szinte az abnormis túlságig fokozva.

E találkozás körülményei megmagyarázzák ezt a feltűnő érzésintenzitást s azt is, mért vált oly jelentőssé sorsa, jelleme alakulásában ez a fehérvári epizód.

Egyik tanártársa, akit szeretett, Patthy Károly, visszaemlékezésében azt mondta róla, hogy nem volt szülőföldje. Hozzátehetette volna azt is, hogy gyermekkorra sem volt. Legalábbis nem olyan, amely e sző hangulati varázskörével összeegyeztethető volna. Péterfy sohasem beszélt szívesen gyermekkoráról, s ha száján egy-egy félmondat véletlenül mégis kiszaladt, rögtön jeges hidegséggel zárta el útját a fölkakadó emlékezetnek éppen úgy, mint a feléje forduló érdeklődésnek is. Mindössze annyit mondott egy ízben említett tanártársának, hogy semmiképpen sem szeretné még egyszer átélni gyermekkorát.

Nagy szó, de hinnünk kell neki, mert csakugyan menekült, már most is menekült gyermekkorától. Még alig eszmélt, máris el akarta tépni a múltjába ereszkedő gyökérszálakat. E harminchárom lírai levélben, egyetlen esetet kivéve, makacsul elkerült minden vonatkozást és utalást gyermekéveire, gyermekkorának világára. S ez egyetlen eset is olyan alkalomra s személyre vonatkozott, aki kiemelte őt egy időre a maga világából. De gyökérzete, közössége tápláló nedvei nélkül a lélek elsorvad, s ő szenvedte is, és félte már korán a gyökértelenség, a közösséghez nem tartozás következményeit. Ez a fehérvári epizód kísérlet volt, hogy bekapaszkodjék abba, ami vágyai sugalma szerint múltja helyett múltja, emlékei helyett emlékvilága, hiányzó közössége helyett közössége lehetett volna. Első kísérlet: ez kölcsönzi jelentőségét; s rögtön alaposan elhibázott kísérlet: ez elhatározó, sőt mondhatnánk, végzetes voltát.

De miért nem volt Péterfynek gyermekkorra, s ami volt, attól miért menekült; s tovább: miért éppen itt és ekkor, Eltérék körében tette ezt az első kísérletét, s miért ütött ki ez szükségszerűen balszerencsésen?

Péterfy átmeneti korszak és átmeneti réteg gyermeke. 1850-ben, az önkényuralom nehéz első esztendejében született Budán. Családja Erdélyből kiszármazott, törzsökös kálvinista

nemes familia ugyan, de már nagyapja is teljesen vagyontalan, aki valószínűleg éppen szorultságában, valamely kis hivatala könnyebb elnyerhetése céljából cserélte át vallását a katolikusra. Apját, Péterfy Józsefet pedig már eleve alkalmazotti, azaz polgári létformájú pályára szánták körülményei; mint az elszegényedett, honorációról lett nemesség gyermekei közül oly sokan, ő is gazdasági képzést szerzett.

Ez a népes réteg, bár javarészt nemesi származású, életformájú és gondolkodású elemekből állott, a birtokos patriarkális, tartásában eleve a társadalom hierarchiájára támaszkodó nemesúr típusától az öntudatát egyéni szakismeretére, képességeire, használhatóságára építő polgár típusáig az átmenetek gazdag változatait mutatta föl. Péterfy József ennek a társadalmi csoportnak, anyagi s szociális helyzetét tekintve, azon a szélső szárnyán helyezkedett el, amely már egészen közel esett a szabadfoglalkozású értelmiségiek nálunk éppen csak formálódni kezdő rétegéhez.

Hangsúlyoznunk kell: csak anyagi s szociális helyzetét tekintve; szokásaiban, erkölcsében, magatartásában ugyanis valóban igen sajátosan, mert egyszerre szerencsésen és szerencsétlenül keveredtek jellemében a birtokos nemesúr és a vállalkozó polgár tulajdonságai. Mindkettőből megvolt benne az, ami első pillanatra, hogy úgy mondjuk, nagy benyomást tesz. Ūrias fölény, nagyvonalúság és könnyed grácia városias csiszoltsággal, tájékozottsággal és alkalmazkodó készséggel párosult egyéniségében. Gálans társasági ember, jó mulatótárs, aki vidám poharazás és elegáns bókok közben is meg tudta csillogtatni széleskörű szakismereteit és érdeklődést keltő elgondolásait is. Finom idegű érzékenységgel gyorsan beleélte magát egy-egy helyzetbe, és lelkes élvezettel, fölgyűlt fantáziával forgatta a benne rejlő lehetőségeket.

Nem csoda hát, ha több ízben igen kitűnő állásokat ajánlottak föl neki. Így, többek között, meghívta birtokára az embereit gondosan megválogató és az azok pályáját szívesen egyengető, művelt és jól gazdálkodó Haynald Lajos erdélyi püspök, megválasztották a Magyar Gazdasági Egyesület titkárának s kinevezték a nagyhírű keszthelyi Georgikon igazgatójának.

Kezdetben mindenütt jól is mentek dolgai; de lelkesedése hamar ellobbant, képzelete gyorsan kifáradt, s ekkor újra meg újra előtűnt jellemében a két említett típus néhány jellegzetes hibája. Napi munkájával nem törődött, hagyta tönkremenni a gondjára bízott vagyont, szétzúllani a kezében levő ügyeket s ugyanakkor a keletkezett zavaron halogatással, hitegetéssel, nagyozó szólammokkal igyekezett úrrá lenni; ez utóbbiak annyira hozzátartoztak lényéhez, hogy még öregkori nyomorúsága idején, szegényházi kérvényében sem szabadulhatott meg tőlük egészen. S mindez még hagyján, az igazi bajt tulajdonképpen az okozta, hogy egyre jobban megszokta a pazarlást, s így pénzügyekben sem maradt keze tiszta. Hatvanban például egy előadása alkalmával könnyed gátlástalansággal húzott ki koholt okokkal a Gazdasági Egyesület gyanútlan alelnökéből meglehetősen summát, Keszthelyen pedig tekintélyes összeggel sehogy sem bírt elszámolni. S ahogy múltak az évek, egyre gyakrabban változott hivatala és egyre jobban fogyott hitele, sőt: lassan sokáig hű gavallériája is kezdte elhagyogatni, és csak gátlástalansága maradt változatlan.

Ein ausgeglühter Lebenskünstler — mondotta róla későbbben fia Gottfried Keller szavát, egy különlegesen keserű percében.

Mert keserű percben volt része családjának bőven. Lassan bevándorolták szinte az egész országot, Buda után Kolozsvár, majd Eger, aztán Pest, majd Keszthely s ezután újra megint Pest következett. Felesége egyre növekvő szorongással, egyre megalázottabban követte e szégyentől sem ment, tragikomikus Odisszea-stációin, míg végre elfogyott ereje és válásra került a sor.

Sokat e gyötrelmes családi élet nyomasztó belső világából nem ismerünk, s ha ismernénk, sem volna jogos és illő kutatni benne. Eleget mondunk azzal, ha megemlítjük, hogy e rendkívül csendes és finom asszony, s a kifogástalan gavallér között igen heves jelenetekre került sor, s a végleges válást már jóval előbb több hasonló kísérlet előzte meg.

1849. jún. 30.

Kedves hírelgő Elisám!

Éi midőn már nagy szomorúság
vala a földön, elszűlé a „Berlekenben született
Jesús” a vigasztaló — így van megírva a szírá-
ban. — Iha valaha elhúdtam magamnak Ké-
telni, mely öröme lehetett a sáránnyöztös le-
kelnek a vigasztaló eljövésén, úgy az bizonyí-
ta akkor volt, midőn berepéggyöngé Kereim-
mel a te kedves leveledet feltörtém. — Ez lege-
rősebben káncol a lár keszemen, midőn kedves
leveledet a levélhordó berepogtatott. Ot nap-
ja már, hogy az ügy az öröme, a haradik nap-
ján leveled, — a herediten már jobban lessem.
De hogy is ne! hisz leveled telve volt ajógy-
szerevel! — Hogy harásár illusztráljam, egy ál-
nomár beszélem el, mely leveled olvasása u-
sám meglepett. — Erős lánam Kövessermé-
nye volt-e ez álma, vagy leveledé — bi-
zonytal nem tudom, de hajlandó vagyok
az uróbbinak beajdonítani. Halljad csak!

Péterfy egyik, Eltér Elizához írott levelének kezdő oldala

Mutter erfreue dein lieber Brief, und
ausführliche Schilderung. - Gott sein Dank,
da sie ist auch wohl auf, liebt ihren
Philosophen, und grüßet auch alle
herzlich und tausendmal. - Auch
erfreue es uns, dass Elise wieder
der jahrelang gewohnten, und in einem
gewissen Sinne unveränderten Umge-
bung genießt. - Wann ich sie wohl
sehen könnte? -

Und nun Gisella, in der
Hoffnung, dass du meinen Brief nicht
der Kürze, und gar der epigramma-
tischen Kürze beschuldigen wirst -
bleibe ich allen viele Grüße sen-
dend -

dein dich hochverehrend

Pest. jül. 8. 1844. -

doch
unbeugsamer
Philosoph.

Kálváriája éveiben az asszony egyre jobban elidegenedett a világtól. Semmi nem von oly erős falat közénk s a világ közé, mint megalázottságunk; és semmi sem fokozza oly fájdalmasan irreálisra megalázottságunkat, mint idegenségünk a világban. S aztán mire valahol valóban otthonossá, ismerőssé válhattak volna, mindig tovább kellett menniök. S mindehhez származásában és nyelvében az asszony csakugyan idegen volt e városok többségében.

Csillag Szabina német családból származott, akinek elődeit Morvából Mária Terézia és József alatt telepítették be Savolyai Jenő birtokára más polgárcsaládokkal együtt a polgárisító közigazgatási és gazdasági reformok szolgálatára. A család nevét magyarra változtatta, s nemesi levelet is szerzett, nyelvében, műveltségében azonban megmaradt németnek, életformájában hivatalnokpolgárnak. Egy vidéki magyar nemes asszony hasonló helyzetben talán házimunkákba, szövésbe, fonásba menekült volna; Csillag Szabina a zene s a könyvek ópiumába s fia nevelésébe.

Mondják, a kisgyermek, különösen ha fiú, szülei viszályában anyja mellett érez, s ez Péterfy esetében valóban magától értetődő volt. Anyja aztán magával vitte, lelke menedékének abba a világába, amelybe, úgy vélte, megalázottsága be nem hatolhat: az irodalom és a muzsika világába, a német klasszikus zene s a német klasszikus irodalom világába.

Kik, mely szerzők jelentették ez anyai kalauzolás mellett Péterfy első, ifjúkori, félig még öntudatlan, félig már tudatos élményeit? A preklasszikusok neve nem fordul elő levelezésében, s az e levelezéshez közel álló zenekritikáiban is csak valamivel a kezdet után s akkor is csak ritkán. A romantikusoké közül azonban annál többet kettő: Schumanné és Wagneré. Ám ezekkel kapcsolatban a levelezésben lehetetlen föl nem ismerni a még friss élmény rögtöni visszhangját. A klasszika írói közül pedig kettőre hivatkozik, kettőt idéz ifjúkorában folyton: Goethét és Schillert. Közülük Goethe egész életén át a leggyakrabban, a legmélyebb átéléssel idézett költője is maradt, míg Schillerben később, férfi éveiben egyre inkább az esztétikai eszmélkedőt, a kitűnő elméleti embert látta és becsülte. Az egykorú német irodalomról, például Hebbelről, aki később oly igen mély élményévé lett, láthatólag, nem volt még tudomása. Természetes is ez, hiszen nem lapokból, folyóiratokból, hanem anyja könyveiből ismerkedett az irodalommal, s ezek úgy látszik, mindenekelőtt a klasszika vezérművei közül kerültek ki.

Nemcsak s nem elsősorban műveltsége, ízlése első forrásainak földerítéséhez szükséges mindezt számba venni. Életérzésének, élethangulatának, lelki egyéniségének kialakításához járult hozzá ez mind elhatározóan. Ne feledjük el, az egyetemes polgári kultúrában éppen a német irodalom és még inkább a német zene alkotásai voltak azok, amelyek megteremtették egy — már-már a valóság fölött lebegő — harmonikus világ álmát, lehetőségének reményét; mint később maga is annyiszor mondta, a schöne Menschlichkeit evangéliumát. A kegyetlen valóság s az összhang magas ideálvilágának e különös együttéléséből aztán a női kéz vezette gyermeklelkében szükségszerűen született meg s állandósult, életérzésének uralkodó eleme gyanánt, az egyszerre fájdalmas és édes nosztalgia.

Mert teljes mélységében átélte családjá nyomasztó belső világát. Lapszámra kínálkoznak munkáiból idézésre azok a részletek, amelyek rejtve vagy már nem is rejtve gyermekkorára utalnak vissza, s még harminc esztendő múltán is hangtalan zokogás rázta, midőn „az akut becsületességi lázban” s az ideál gyógyíthatatlan nosztalgiájában szenvedő Gregers Werle sorsáról beszélt, „ki a bánatos ember koraérettségével atyja kártyájába látott”.

Hanem ez a műveltség s ezek az élmények nemcsak menedéket és táplálékot adtak ébredő, éhes lelkének, de gátat is emeltek közéje s gyermektársai közé. Osztálytársai javarésze még alig betűzte a német szót, neki meg már kedvencei voltak Schiller és Goethe versei között. Igaz, a városok egy részében, amelyekben iskoláit végezte, élt bőven németajkú polgárság is, csakhogy ennek irodalmi műveltsége többnyire nagyon is provinciális volt, s a Gartenlaube színvonalán mozgott.

Magyar irodalmi élményei ugyan lehettek volna iskolatársainak is, — elvben. De szinte valamennyi iskolájában gyenge lábón állt az irodalomtanítás, s tulajdonképpen nem is irodalmi,

esztétikai, hanem morális célokat követett. Tankönyvekben Sujánszky, Hiador, Szepesi Imre s más kegyes versszerzők foglalták el a fő helyet, s amennyiben mégis szerepeltek a már klasszikusnak számító magyar költők — Berzsenyi, Vörösmarty, Arany —, az is nemegyszer megesett, hogy műveiket, e morális céloknak megfelelően, módosították vagy megcsontították.

S a zenének még fokozottabban érvényesült ilyféle gátemelő, elválasztó hatása. Vegyük figyelembe, hogy a zenének, különösen a még naiv, ösztönös, nem tudatos befogadás esetében elsősorban nem élménybővítő, hanem élménymélyítő szerepe van; a meglévő élmények, mindenekelőtt az élethangulat, az életérzés élményének intenzitását fokozza, mélyíti, egyetemesíti oly szféráig, melyekig a fogalmi kifejezés — iskolatársainak fő kifejezési lehetősége — csak nehezen juthat el. Benne tehát a mondott nosztalgiát, a tiszta harmónia világába való átlépés vágyát, lehetőségének illúzióját. Nem csoda, ha már ekkor szenvedélyesen ragaszkodott a muzsikához, s már tíz esztendő korában keserű sirással könyörgött szüleinek, ne fognák ki a zeneiskolából, nehéz anyagi helyzetük ellenére sem.

De természetes az is, ha a folyton feszült, telített otthoni légkörben s e korai, tömeges műveltségi, főképp zenei élmény hatására érzelmileg nagyon is hamar érni kezdett, érzékenysége pedig egész a sérülékenységig kifejtett és egyszerre hajlott melankóliára, s arra, hogy az önleke rezdüléseit figyelő, átélő és átélvező goethei Schöngelist egy kissé nőiesebb, erősen befelé forduló változata válják belőle majd. Egy levelét ezzel az oly jellemző fordulattal zárta le: „...es ist zu spät, ich bin müde geworden, ich schliesse den Vorhang meiner inneren Welt, und sage dir ein herzliches Adieu!” A Költészet és Valóság örök gyermekszínháza nála oly stilszerűen így a belső világot mutató színpaddá változott át.

Az ilyen gyermek azonban rendszerint értelmileg is korábban fejlik társainál, eszmélkedő s ítélő hajlama előbb ébred az övékénel. Említettük, nagy átélőkészsége és heves beleélő vágya miatt nagyon is óvakodnunk kell eszéhezseiről mondott, vallomás benyomását keltő lélektani megjegyzéseit közvetlenül, áttétel nélkül reá magára alkalmazni. Abban mégis bizonyosak lehetünk, hogy midőn a gyermek Bajzáról a következőket írta, önnön fejlődésére gondolt: „Ez az érzelmesség korán éretté tevő Bajzát — így szolt —, ítéletet kezd a világról, mielőtt még gazdag képzeleti lehetnek volna felőle s öreg szemeket vet a rét virágaira, melyeket az egyívású fiúk futkározás közt pajzán gondatlansággal taposnak. Mikor így a gyermeklélekbe néma komolyság furakodik, az agy is hamar működni kezd, s az érzelmes gyermek nem ritkán a legjózanabb is.”

Ez a józanság, ez a néma komolyság viszont ebben a korban és ilyen családi körülmények között többnyire nem fölényt, hanem félszeg félénkséget és sérülékenységet, visszahúzóással védő idegenséget hoz magával a pajzán gondatlansággal futkározó egyívásúakkal szemben.

Fokozta ezt az érzelmes józanságot és idegenséget anyja hozzá való viszonyának egy másik, eredményében meglehetősen kétarcú mozzanata. Anyja a könyvek, a zene, a német klasszicizmus által kialakított ideálvilág harmóniájába menekült. Csakhogy a női szív, tudjuk, rendszerint akkor találhatja meg tartósan otthonát a szellem, a művészet világában is, ha annak benyomásait és eszményeit személyes érzelmi vonatkozásokon, többnyire a szereteten át, valóságos személyhez kapcsolhatja. Anyja kezdettől azt a vágyat, követelményt sugallta feléje, hogy ez ideálvilág legfőbb eszményének, a szellemi, a művészi kiválóságnak megtestesítője legyen.

S ha a gyermek még nem, a serdülő már föltétlenül érezte az effajta, rávetített idegen vágy és követelmény súlyát. Különösen, ha e vágy és követelmény teljesülte egy roncsolt élet fönmaradásának utolsó mentőszere. Idézett tanártársa figyelte meg, mily nagy önmegtagadással ugyanakkor öniróniával tartotta fön anyjában még annak végső éveiben is az ő zsenijébe, nagyságába vetett hitét. Iskolás éveiben is eleget tett e követelménynek: szinte kivétel nélkül mindig az osztály eminensei közé tartozott, s ami e tekintetben még jellemzőbb, ha egyáltalán kötött, mindig csak jótanulókkal kötött több-kevesebb barátságot. Pedig mindenkor, iskolás éveiben is, távol állott tőle mindenfajta stréberlelkület. Jellemző, hogy diákoskodása alatt

sohasem részesült kedvezményben vagy segélyben. Ám ennek alighanem egyéb, másfajta okai is lehettek; mint ahogy iskolatársai s tovább: nemzedéktársai közszellemétől való izolálódásának, visszahúzódásának is voltak egyéb okai, mint e talán túlságosan is szubtilisan lélektani, bár azért, persze, teljesen reális tényezők.

Péterfy József, mint mondtuk, bár nemesi levéllel rendelkezett, vagyontalan ember volt; hivatalnok, szabadfoglalkozású értelmiségi, akinek olyan alkalmazást kellett vállalnia, amilyen éppen akadt. Vagyis tehát a megvetett rendszer által kínált alkalmazást is. Amint pedig a válás megtörtént, a magára maradt asszonyról s fiáról az a Csillag-család gondoskodott, amely helyzeténél, hagyományánál, nemzetiségénél fogva kezdettől a rendszer szolgálatában állott. Mindez természetesen jócskán csökkenthette a serdülő gyermeknek — a családi bajok következtében bizonyosan amúgy sem túl erős — rezonálási, azonosulási készségét a 60-as évek elején föllobbant és az iskolákat is magával ragadó lelkesült szellemmel.

Annál kevésbé lehetett erős e rezonálási készség, mivel nem tagadható, hogy e mozgalmak, hasznos, haladó voltak ellenére, erős nemesi bélyeget viseltek magukon; Péterfy viszont mire nagyobbacská diák lett, magára maradván anyjával, igen szerény kispolgári viszonyok között élt; mégpedig most már újra Pesten és Budán, illetőleg az akkor még teljesen német kispolgárság lakta Promontoron, azaz Budafokon; többször cseréltek ez években lakást, szűkösből szűkösbé, olcsóból olcsóba költözve, s a fiatal diák házitanítóskodása nem éppen mellékes tételnek számított háztartásuk költségvetésében.

S emellett végig katolikus, nagyrészt szerzetes iskolákba járt, s ezekben, bár nem hiányzott, jóval mérsékeltőbb volt e szellem behatása és nyilatkozása. Itt egy sajátos, fejlődésére bizonyosan nem hatás nélkül való paradoxon van jelen. A katolikus iskolák, bár vezetésükben, tananyagukban sokkalta lojálisabbak voltak, mint a protestánsok, összetételükben s így a tanulók közgondolkodásában is rendszerint jóval polgáribbak, mint az utóbbiak. Ha osztálytársai névsorát végignézzük, csupa polgári, sőt jelentékeny részben nemzeti eredetű névvel találkozunk. Nem is valami sok lett közülök ismertté a következő korszak nemesi politikájában és közéletében. Lettek azonban viselőjükből kitűnő orvosok, bírák, mérnökök, közigazgatási és közgazdasági szakemberek.

Egyáltalán számba kell venni azt a tényt, hogy az a kuruckodó verbalizmus, az a patetizáló szónokiasság, amely oly áthatolhatatlanul ráterült a következő korszakra, nagyrészt ebben az évtizedben alakult ki, vert gyökeret s hatolt le az iskolákig. Ne feledjük, hogy a magyar életnek alig volt annál semmitörőbb nemzedéke, mint „a magyar glóbus”-nak ez a nemzeti dicsőségtől kábult középnemesi nemzedéke, amely a hatvanas években, a hűbelebalázatok fénykorában nőtt fel. Péterfy kezdettől mély ellenszenvvel viseltetett ezzel a lelkiütel szemben, amely eltelve önmagával, büszkélkedett azzal, érdemének tudta be, hogy más nemzetek, főként a németiség művelődésének eredményeitől érintetlen maradt. Már első leveleinek egyikében fölnyenes iróniával emlegette „a debreceni pélpaszagot”, a „sok szélsőbaloldali éljent” meg a „paraphráse”-t.

Így — szívében eltelve egy idegen ország letűnt nagy nemzedéke által álmodott harmonikus világ iránti vágyakozással, a sérülékenységgig finomult érzékenységgel s koraérett értelemmel — jutott el az érettségiig. Érzelmi kultúrája s műveltsége öntudattal töltötte el, s egyben nyomasztotta is. Fölébe emelte az egyívásúaknak, de el is szakította tőlük, tanácstalanná tette világukban. Márpedig a klasszicizmus mesterei az érzelmi és értelmi képzettségnek nem utolsó sorban közösségteremtő, testvériesítő hatalmát hangsúlyozták. Életérzésének alapelemeihez: a nosztagiához és idegenséghez járult tehát bizonyos családodott tanácstalanság is. Annál is inkább, mert eddig az iskola összefogta életét, megadta és megszabta társaságát. Most azonban be kellett lépnie a világba. El kellett döntenie, mit tart értéknek a világban, s mit magában, miféle embercsoporthoz kíván tartozni, s mit tud adni ez együvértartozásért.

Fehérvári látogatásának indítására mind e kérdéseket illetően meglehetősen határozottan fogalmazta meg feltételeit. Eltérékhez küldött, 33 fönmaradt leveléből mind a maga mostani

portréja, mind ekkori eszméinek rajza erős körvonalakkal emelkedik ki, egy gyöngéd szívörténet lírai háttéréből.

Ami előtt e rajzokat vizsgálni kezdenénk, néhány vonással vázolnunk kell, kik voltak Eltérék?

Előkelő, a városba beleyökeresedett, magyarosodó német polgárcsalád, Fehérvár hasonló familiái között egyik legtekintélyesebb. A családfő, Eltér József, a megye tiszti főorvosa, szakterületén meg a városi és megyei közéletben elismert ember, s neve a társaságban is jól cseng. Rangja és szép jövedelme mellett vagyona van, háza, kertje. Barátságot tart nemcsak a város vezető embereivel, hanem a megye számos birtokos családjával is, sőt néhány arisztokrata-házhoz is szíves jó ismeretség fűzi. Röviden, birtokában van mindannak, ami 1868-ban a polgárosodás útjára lépő nemesi Magyarországon egy szép polgári pálya sikeres megfutásának előfeltétele és biztosítéka, ami biztonságot, egyensúlyt, megelégedettséget adhat.

S mindehhez vagy mindennek következtében szép család veszi körül. Felesége szintén német eredet, okos, művelt asszony. Járatos a német irodalomban s még inkább a német zenében. De már a magyar irodalomról is tud valamit, legalább annyit, amennyit a társasági tájékozottság megkíván. Egyletekben és ünnepélyeken vezető szerepet visz, sőt az utóbbiakon többször maga is föllép. Házukat a társaság egyik központjává teszi zeneestélyeivel, amelyekeken egyszer-egyszer az aula tagjai s arisztokraták is részt vesznek, sőt, maga a megyéspüspök is megjelenik. Azaz, érti miképp támassa alá s növelje férje tekintélyét, s hogyan készítgesse gyermekei útját a polgárosuló, de azért még sokáig nemesi meghatározottságú magyar világban. Mert két leánya már férjhezmenő sorban van, s a fiúk is nemsokára kilépnek kamaszéveikből.

A nagyobbik leány, Gizella, nem szép, de eszes. S mint a nem szép nőkben gyakran, benne is némi kontempláló készség fejlődött ki, bár okos ösztönnel, a csúnya lányok gyakori szentimentalizmusát szellemességgel, kedves kedéllyel, mozgékony szerepvállalással ellensúlyozza. A frissen maturált unokatestvér meghívása is alighanem az ő ötlete. A kisebbik, Eliza viszont annál szebb, tele magabiztos naiv természetességgel, bájos szeszéllyel és simuló hízlegéssel. Ő nem kontemplál; a jólétben nevelkedett, a gáláns társasági légkörtől kényeztetett fiatal szép lány gyermeki önközpontúságával cselekszik. Jól csengő, vidám szopránt énekel, s ha verset mond, belső megindultsággal ejti ki a „tief” és „innigst” szavakat. Lírai regényfigura, akibe nem lehet, csak beleszeretni; s a környezetébe került férfiak nem is késlekedtek.

Ide, ebbe a környezetbe került tehát Péterfy Jenő 1868 nyarán. Fény vette itt körül, ragyogás és ünnep, amelytől lelkében minden könnyűvé, értelmessé és teljessé vált. A versolvasás meghatottsága itt nem fordult át szorongó meditálásba vagy magát emésztő sírásba; lelkes szavakat fontak rajongó mondatokká egy-egy vers elhangzása nyomán, dicsérték a költőt, fölfedezték és élvezték a maguk érzelmeit. A zene itt boldog, tiszta mosolyt varázsolt az arcokra, s nemcsak a sebet s az elvályakozást mélyítette. A házat könnyeden szálló leánynevetés töltötte be, a szalont kékpárájú szivarfüst, s a lelkeket biztonság, bizalom és öntudat; az ebédeknek itt nem volt ára, s a holnapoknak semmi aggodalma, gondja; a pénz, mert volt elegendő, mellékes, majdnem hogy ismeretlen.

Polgári világ volt ez is, de ellenpárja az övékének, s tükörképe annak, amivé anyja sugalmi és vágyai szerint a magukénak lennie kellett volna. Mintha csak klasszikus olvasmányainak ábrándja, a polgári idill kezdett volna itt szembe láttára valóra válni.

Tizenhét esztendő sem volt még ekkor, s bánathoz szokott szemét túlságosan is elvakította ez a hirtelen támadt boldogság. Nem láthatta át az elébe táruló kép valódi szerkezetét, igazi valójait. Keserű sorsa ugyan megmutatta neki hamarosan azokat is. De addig még két reménykedő, várakozástól érzékenyre hangolt esztendő telt el. Vendége volt ez idő alatt néhányszor újra a fehérvári háznak, s Promontor és — mint becézgetve nevezte a kedves várost

—: Albe Royal között precíz gonddal csinosított magyar és német levelek tették meg sűrűn az utat.

E líraian telt s teltségüket játékos csevegéssel rejtő levelekben szándékosan vagy öntudatlanul három irányú törekvés munkál folyvást. Rá akarja ébreszteni levelező társait környezetük légkörének értékére, rá kívánja bírni őket ez eszményinek tekintett légkör és magatartás megőrzésére, s végül bizonyosságot óhajt adni lelkének e környezettel és magatartással való rokonságáról. Egyszer a szelleme kiművelt voltára, érzelmi emelkedettségére büszke széplélek ifjú öntudatával, schilleri fennköltségével különíti el e világot és vele önmagát a közlelkek kicsinyes, nyűgös prózai világától. Elvágynak, úgy mond, „*a colloquiumok és törvénykönyvek paragraphusainak szárazító tömkelegéből, — el egészségesebb vidékre, hol az olyan lelkek, mint ti honoltok, — ahol a tanári zöldszemüveg helyett a zene és a kellem műzsája lejtenek kört, [oly vidékekre], melyeket tünde légi lények : — a Kreisleriana és a Beethoven synphonidk hangjai lejtenek körül. [Mert] ily benyomások alatt, ily vidék környezete nőről mondhatta Schiller is 'Sie flecten und weben Himlische Rosen ins irdische Leben' ”. Máskor iskolás életbölcösségeket s költői kelleket kísérel elevenné élesíteni, személyessé varázsolni a rátalálás hálás öröme. „*Óh! én jól tudom — így kiáltott föl — Én bensőleg ismerem a bűvös kezét, mely csak egy érintésével is, — mint széllengése az aeothárját, jelszóltaltatja keblemet. — A mosolygó öröm, a mindent széppé varázsló barátság — ez az a bűvös kéz, amelynek reám ily varázsa van. — S boldog én, kinek nem kell átjutnia messze helyeket, hogy megtalálja, mit keresett : — ki közelében bírja, — mi kielégíti őt. Közelében — Gizellám! — ott — nálatok ; mert ott találok az őszinte barátságot, szíves hajlamot, jóakaratot, színelés nélküli előismerést.*”*

Majd meg a fiatal szív nagylelkűségével fejezi ki elismerését a család fő egyénisége iránt, s lelkesült önérzéssel igéri magát követőjéül: „*Tolmácsold előtte mély nagyrabecsülésemet, igaz szívből jakadóm tiszteletemet ; — kéri a nagyobbik leányt, Gizellát —, jól tudom, ő nem a szó embere, — s azért nem is használok cifra szavakat ; csak azt mondom, legyen meggyőződve, hogy az a benyomás, melyet egyénisége reám gyakorolt, emlékezetemből soha kiesni nem fog, s hogy ha egy nemes atyára s egy való emberre gondolok, az ő képe fog előttem állni.*”

Aztán félretéve minden irodalmi rájátszást, szerepet és emléket, mintegy mély szánalommal telve el önmaga iránt, tiszta, egyszerű szavakban szakad föl sebesült lelkéből a valóság. „*Te előttem, ki az ily körben növekedtél és élsz ; te előttem a 'kedves otthon', talán már megszokott ; — s mint a legszebb vidék lakói köszönyösek az őket körítő illatos berkek-, s himes mezők iránt, — mert folyton szemük előtt fekszenek ; úgy talán te sem fogod érteni azt a rajongást, mely engemet elkap, ha egy családot szemlélhetek, melyet a szív, s a belsőből folyó emelkedettség kapcsa tömörít, egy elválaszthatatlan egészségé ; ha nem mulaszthatom el egy levelemben sem azt dicsőíteni. De nézd el ezt szegény Jenőnek, kinek az ily családi lét — ideálja, s ki az életben maga körül ennek csak romját láthatá.*”

Hanem azért bármily hangos is volt szívének öröme „*a szellem jensőség ez országában*” nyert „*polgárjogért*”, bármennyire igyekezett is minden levelemben „*die Geistesbande wieder anzuknüpfen, die [ihn] so unaußhaltsam [...] hinziehen*”, s bármennyit magasztalta is „*a kiművelt kedélyek ez elragadó csendéletét*”, mindez nem nyomhatta el a kezdettől föl-fölszólaló kétség szavát, amely a családhoz való viszonyának ellentmondásaiból származott. Már első leveleinek egyikét e tudós-felnőttes bölcselkedéssel elegendő kesernyészemefuttatással kezdi: „*Az ember maga egy kisvilág ; megvannak saját rejtélyei, melyeknek ő a legnagyobbika. S individualitása tanúsít életében nem ritkán oly jelenségeket, melyek a psychologia szemüvegén keresztül mint merő ellentét, mint merő képtelenség tűnnek föl előttünk, s összhangzásba egyáltalán nem hozhatók — lelke őszitőivel és sugallatával.*—”

Egy másikban meg arról beszél, hogy a világ dolgai között az emberi kapcsolatoknak, a barátságoknak, a szerelemnek a legalacsonyabb az árfolyama. Különösen azután erősödik föl ez a hang leveleiben s lesz a bókoló évdések mögött alaptónussá, hogy föltűnt a fehérvári családi körben dr. von Groeller vasas hadbíró kapitány; feleségül kérte és kapta Elizt.

Mert hősiünk természetesen már első látogatása idején beleszeretett a bájos leánykába, s mondhatni, alig volt még egy ehhez hasonló szemérmes és tartózkodóan gyengéd szerelem irodalmunkban. Első levelét együtt a két testvérnek írja, a többit azonban, mivel csak az idősebb válaszolt, mindvégig neki. Ám minden levelében újra meg újra visszatér Eliz neve. Néha az a benyomása az olvasónak, e levelek csak az ő nevét, a reá való utalást tartalmazó mondatok kedvéért születtek. Gizellával levelezett, de Elizre gondolt. Egyik levelében például Wagnerért lelkesülve, rövid elmélkedést fűz be az emberi hang elsőbbségéről, amelyet így zár le: „*S ezt megsúghatod az ,Az gondolom' énekesnőjének is.*” Máskor írása megjobbítását ígéri, mert fél, úgymond, hogy „*rossz írásom miatt leveletem ,bizonyos valaki' el sem olvassa.*” S hogy tudomást vett Groeller kapitány föltűnéséről, szívfájdítóan félénk félszegen levele végén így érdeklődött: „*Csak még azt a kérdést kockáztatom — hogy van az Eliz?*”

A lány persze hamar észrevette e rajongást, tetszett is neki, s — bár tulajdonképpen sohasem viszonzta — nem hagyta táplálék nélkül sem. Egy ilyen biztatásnak szánt vagy vélt tápláló gesztus után boldog izgalommal osztja meg titkát Gizellával: „*Megbocsátsz és segédkezet nyújtassz — így írt — az Elizától föladott Logogryph megfejtésére is. Ah! én sejttem, kimondhatatlan örömmel sejttem értelmét, — de a ,Fridolint' nem értem. Megértette hamarosan azt is!*”

Addig azonban még egy-két, Gizella kikerülésével küldött levelet is kapott a leánytól. Egyikben az rajongójának hegedűjátékát dicsérte; a válasz nem késett, s egyetlen hálás himnikus örömkialtás volt, amely, íme, így kezdődik: „*Kedves hízelgő Elizám! 'És midőn már nagy szomorúság vala a földön, elküldé a Betlehemben született Jézus a vigasztalót' — így van megírva a szentírásban. — S ha valaha el tudtam magamnak képzelni, mily örömlük lehetett a sátányötört lelkeknek a vigasztaló eljövételén, úgy bizonyára akkor volt, mikor betegség gyötörte kezemmel a te kedves leveledet feltörtem.*” S folytatódott e valóban különös kezdet után írása egy az Arnim- és Brentano-féle mesék hangnemébe fogott tündéres álomallegóriával, amelynek értelme az volt, hogy belőle jeles ember, nagy művész válhat, ha hittel, biztató szóval áll mellette gyöngéd, szerető szív.

Néhány nappal utóbb azután — a kapcsolat delelője lehetett e néhány hét — zálogát, biztosítékát kívánta adni ez ígérétenek. A sietve írás ürüge, darabossága mögé rejtve önérzetének büszke örömet, arról tudósítja Elizt, hogy „*Magyarország első kritikusánál voltam, t. i. Gyulai Pátnál, kinek átadtam bírálatra aethetikai értekezésemet a Faustrol, s mily jólesett bírálatát hallanom! — A legelismerebb, legmelegebb szavakat mondá! S ez egy veterán írótól egy fiatal anghender író iránt oly szép, oly buzdító! — Megígérte, ha most mindjárt a Budapesti Szemlében ki nem jöhetne munkálatom, a Kisfaludy Társaság egyik ülésén fogja fölolvasni. — Benne most minden esetre egy úttörőm támadt.*” Hanem ha büszkeségéből el is rejthetett valamit ez a sietősség — abból se sokat —, szerelmét annál meghatóbban nyilvánította meg. Haza menni sem ért rá, közölnie kellett a leánnyal ezt a nagy eseményt, azonnal: e levelet „*septiben, idegen helyen írom — s azért megbocsátsz, ha lehető rövid leszek [. . .] Elizke!*”

„*Febr. 9. 1869.*”-et mutat e levél dátuma, s a leány ez év nyarán váltott jegyet a kapitánnyal. A hír bántóan zavart, majdnem hogy sértődötten sértő mondatban rezdült vissza benne. „*Az ,Eliz' megnyugtatóására még azt is megígérem — írta Gizellának —, that I will not be a ,chineser'*” — ti. egy már előbb megbeszélt fehérvári találkozás esetén. Néhány levél mostantól fogva aztán a kedves név nélkül indult útjára, de a sérülés egyre ott munkált lelkében, míg lassan megérett, formát nyert benne az elégtétel ideája. Esményi elégtételvétel volt persze ez, egy Schiller-lelkű ifjú idealistáé. Négy lapon át apoteozisnak beillő, gondosan kicsiszolt jellemképét rajzolta meg az elvesztett leánynak, jelezni akarván ezáltal, mennyire ő volt az, aki valóban s méltóképpen értette. Nem minden él és malicia nélkül való hát levelében a boldog férjet illető mondat: „*. . . was Herrn v. Groeller betrifft, weiss ich wahrlich nicht, ob er ihren Besitz höher schätzt, oder das Bewusstsein, dass er ein solches Wesen beglücken kann.*” A jellemrajz végén pedig — egy általános alannal s egy idézettel kendőzve — végre rég rejtett vallomását is kimondta. „*Ob man wohl noch im Garten, die Worte hören möchte, die sie so oft sprach:*

*Und wüsten's die Blumen, die Kleinen
Wie tief verwundet mein Herz,
Sie würden mit mir weinen
Zu heilen mein Schmerz!"*

Tief verwundet, mélyen sebesült szívvvel került hát ki Péterfy élete első szerelméből. S ez várható, s ez szükségszerű volt. Reményei eleve az illúziók világába tartoztak. Nemcsak, mert a leány már teljes virágjában, java férjhezmenő korában állt, ő pedig még csak második jogászvét taposta, s nem is csak a két család közé szakadékat vonó anyagiak miatt. Ezek miatt is persze.

E levelek, bár anyagiakról lehetőleg nem esett szó bennük, elég világosan tanúskodnak arról, hogy e jómódú szülők szemében ők csak afféle obligát szegényrokonnak számítottak. Eliz eljegyzéséről még csak kártyát sem küldtek nekik, s amidőn Pestre jöttek, nem látogatták, sőt akkor sem tudósították őket, amikor az asszony Budán, a Császárfürdőben hosszabban időzött, pedig Péterfyné — fia levelének tanúsága szerint — szívesen fölkereste volna őt ottan. Megfájdítja a szívet, ahogy az ifjú joghallgató a hangversenyre Pestre ránduló családjának, a szegények örök grandezzájával, szállásul a jövőben a jövődöbéli lakásukat fölajánlja, mert a mostani, úgymond, csak „dióhéjnyi”, s arra is kicsi, hogy anyjával ők ketten ellakjanak benne.

A fő ok mégsem itt rejlett, hanem a fehérvári család társadalmi mozgásának irányában. Nincs megírva városi, főképp vidéki városi német polgárságunk, különösen hivatalnokpolgárságunk hasonulásának története az uralkodó dzsentri közszellemhez. Ez a család is, amely pedig a jobbak közül volt, illusztrációul szolgálhatna. Birtokos nemes családdal ugyan még nem sikerült összeházasodnia, de egyik leányt sem polgárhoz, hanem von-os magyarosodó, dzsentrisedő jogász-katonatiszthez adták férjhez, a fiúk pedig, ahogy felnőttek, dzsentri módon viselkedtek, ittak, kártyáztak és — züllöttek el. Jelentéktelen, de jellemző mozzanat az, hogy Péterfy egyik levelében a Groeller kapitány neve elől kifelejtett von-t utólag valamely kéz beírta. Nem lehet meg nem mosolyogni s meg nem sajnálni ifjú levélírónkat, aki nem vette vagy nem is akarta észrevenni, hogy a Faustról vagy a Wagner-zenéről mondott legszebb szavainál, a Shakespeare-ről ígért értekezésénél mennyivel erősebb visszhangot támasztott levelezőpartnereiben a fehérvári nemesi aranyifjak egyikének pesti párbajáról adott tudósítása. Erre kétszer-háromszor is vissza kellett térnie. S hiába igyekezett ironizálni a valóságot! „*De ne ijedjetek meg keresztyén lelkek!* — így szólott — *egyik duellánst sem ölte meg a halál fagyos kara; — mert óvakodtak magukat kardjukkal véletlenül erősen megszabni. Cháthy kis karcoldást kapott; és mille fois soit béni e kis karc, mert ezáltal a gentlemanből a gentelmenek primo tenore-juk lön*” Hiába ez ironia, a valóság mégiscsak az volt, hogy Cháthy „*nimbuszának koszorúja az haute volée előtt egy levéllel szaporodott*”, márpedig levelezőpartnerei mégiscsak haute volée-hez igyekeztek tartozni. Cháthy gentleman volt, neki pedig csak Fridolinnak, a fésűslegénynek szerepe jutott. S mire megtudta, hogy Fridolinnak lenni is több, mint a gentelmenek első tenore-jának, mikor már kedvtelő önróniával nevezgette magát Keller szabócskájának, arra önrzete, önbizalma már kiheverhetetlen sebeket kapott.

Magatartásának, most ugyan még inkább csak ösztönös magatartásának s a család társadalmi mozgásirányának ellentéte azonban akkor vált egészen nyilvánvalóvá s áthidalhatatlanná, midőn a jogászságot bölcsészetre cserélte fel. E lépése már jóval Eliz férjhezmenetele után, 1871-ben történt. A levelezés ugyanis továbbra is fennmaradt Gizellával; a leány, mint említettük, nem volt szép, s voltak reflexív hajlamai s így bizonyosan élvezte is levelezőtársa szellemességét s talán, ösztönösen, biztosítéknak is igyekezett maga mellett tartani. E lépésre azonban, amely Péterfyt ujjongó örömmel töltötte el, nagyon fölbosszankodott, „sehr piquiert” lett, metsző élességgel ítélte el, „mit epigrammatischer Schärfe” nyilatkozott róla és nem tudva rendre tért fölötte „in jedem Briefe bekommt er seinen gründlichen Teil”. Természetes, hisz

Péterfy, jövőjét illetően is, végképp alája került annak a társadalmi szintnek, amely a család igényeinek még megfeleltethető volna. A béke ugyan nagy nehezen helyreállt, a levelezés azonban néhány hónap múlva végképp megszakadt, megbizonyosítva, hogy ami neki az élet tartalmát, alapelemét jelentette, az e felemás, e pseudo-polgári rétegben csak esetleges díszül, csak fűszerül szolgált.

Mit gondolt később, főképp utolsó esztendeiben e kapcsolatáról, e körülményekről, e szerelemről, nem tudjuk. Erre gondolt-e, erre is gondolt-e, midőn Eötvös-tanulmányát e keserűség, de nagyszerű fölütéssel kezdte: „Kétszer tanuljuk ösmerni az életet. Először midőn félreismerjük, aztán midőn megismerjük.” Mert nyilván látta már hamarosan e kép igazi szerkezetét, valódi színértékeit, de hogy miképp rakta össze elemeit s oldotta meg kérdéseit, nem tudjuk. Erről a szerelemről még annyit sem beszélt, mint gyermekkoráról. Erről egyáltalán nem beszélt, s nemcsak erről, a szerelemről sem beszélt többé.

„A jellem tövén fakadt tulajdonságokról” beszélni Péterfynek kedvenc fordulata volt. Mit értett rajta, pontosan meg nem határozta, de szemléletének központi eleme, a történetiség, s a példák, amelyekben e fordulatot leírta, amellet szólnak, éppen az ő fehérvári élményéhez hasonlókra gondolt. E kapcsolat, ez élmény formálta határozottá életérzésének, egyéniségének, vele stílusának amaz alapmotívumait, amelyekre életműve és személyisége épült, amelyekből későbbi magatartása, művészete — persze alaposan átalakulva — kisarjadt.

Melyek ezek? A következőkben sorra megjelöljük őket.

*

Az ifjú Péterfy e fehérvári kudarc nyomán magányosabb lett, mint volt e kapcsolat létrejötté előtt. Az a reménység és vágy szülte s adta éltető erejét e kapcsolatnak, hogy rajta keresztlül kijuthat a lassan belső magánnyá érlelődő elszigeteltségből. Kudarca viszont megszilárdította, élménnyé, tudatos életélménnyé emelte magánosságának érzetét.

Kezdetben is, midőn levelei még várakozással és reménykedéssel voltak teli, föl-föl tünedeztek magányát rezignáltan érzékeltető, sőt panaszoló nyilatkozatok. E holt remények, e meddő várakozások tüntén azonban határozottan megsokasodtak az ilyenfajta részletek. Egyszer azt írta: számkivetésben, „im geistigen Exil” él az emberek között, másszor meg így szólott: „ich bin in der Stadt, wie auf einer Insel allein”; majd meg arról panaszkodott: ez az augusztusa is rosszul, magányosan telt el, „in geistloser Einerlei der Stadt”. S ha évődő szerepet öltött is magára, aligha véletlenül szaladt ki efféle kérdés a tolla alól: „Bin ich ausgestossen?”

Magánosságának fokozódó értelmi élményével együtt növekedett s világsult benne tudatossá idegenségének érzete. S nem is csak a közömbös külvilággal szemben való idegenségé, hanem azé az egyre mélyülő elidegenedésé is, amely gyermekkori, családi, rokon környezetével, s ami több: e kedves választott otthonnal, ez óhajtott közösséggel szemben is elfogta.

Aztán, hogy Elizt eljegyezték, folyvást kihallott leveleiből ideges félelme, nem fölösleges, nem idegen, nemcsak eltűrt-e ő itt e körben. Már-már büntudatos, megalázott könyörgéssel igyekezett föloldozást szerezni ez aggályából: „...nem fogok-e körötökben kelletlen, alkalmatlan vendégnek tekinteni? ...nem leszek-e terhetekre? — Csak volna ember, ki nekem erről bizonyoságot nyújthatna. De legalább reményem, s kérlek, e reményben erősítsd meg, kedves Gizellám, mély tisztelettel.”

A néhány héttel későbbi változatban pedig már új árnyalattal, az önértékén s egyéniségén való kételkedés árnyalatával sötétült e kínzó kérdés: „Kann ich denn genug erkennlich sein für deine und Eliesens langathmige geduld, die des Fremden langweiliges, störisches Wesen eine lange Weile lang értragen?” Levelét is nemcsak afféle „Ankömmling”-ként, „Fremdling”-ként fogadják-e majd Fehérváron, szorongott később; s a közös emlék összekötő kapcsát is tönkreteszik hamar az idő s az ő „zavaró lényében” rejlő hibák következményei. „...kaum siest du dich um — így meditált —, reissen sie die leichtgeflochtene Brücke, die Vergangenes mit unserer Gegenwart verbindet, mit sich. Man ruft, — man möchte das Verflogene mit beiden Händen

assen — umsonst — : [...] das Vergangene — einmal unbedächtig momentaner Verstimmungen wegen nicht gehörig, wendet uns den Rücken — auf Nimmerwiederkehr.”

S amint növekedett szívében az idegenségnek, az elidegenedésnek bénító érzete, úgy apadt a kedve, ereje és bátorsága a közvetlen, a vallomásnak szánt vallomáshoz. A magányosságára célzó utalások száma egyre szaporodott leveleiben, az olyan nyílt vallomásoké viszont, mint aminő pl. a családi közösség utáni reménytelen vágyakozásról mondott, egyre fogyott. Ugyanakkor eluralkodott s legfőbb modorbeli jeggyé emelkedett írásában a stilizáltság.

Megvolt nála e modorjegy s jellemző is volt rá kezdettől. Első levelét is — emlékezzünk rá — a hangnemek, a stílfajták lehetőségének latolgatásával kezdte; a harmadikban pedig már hangváltást, stílcserét jelentett be: „Ezentúl hát a szentimentalizmus könyköpenyébe burkolózom; s engedd meg, hogy e kosztümben referáljak az én eseményeimről”. Egy későbbiben meg játékos indignálódással azt vetette Gizella szemére, hogy nem méltányolta s jutalmazta meg azonnali válasszal előző levelének bursiköz hangnemét. „Kein Brief? Bin ich keiner Zeile würdig? Für meinen vorigen Brief, der einem lustigen Poticinello gleich von Sternen und Aegypten Pyramiden und Mumien einen blühenden Unsinn kauderwälschte — für meinen vorigen Brief auch keine Zeile?” Elizt a német romantika meséinek jelmezében rajongta körül, majd megkinevezését kérte Gizellától a „Hofcicerone” posztjára, be is mutatva rögtön alkalmasságát e tisztségre; s van levele, melynek második felét szándékosan, tudatosan teljesen más hangnemben írta meg, mint az elsőt, mondván: „mein Brief nimmt statt dem dytirambiscen Sprunge des Grammes, jetzt den epischen Lauf der ruhigen Erzählung an”.

Volt mindebben, persze, tetemes része az erejét érző ifjú ember öncélú játékkedvének, a tehetségére ébredt „angehender író” magatetsző s magát kellett főlnényének, de irányát kereső habozásának is; volt az atyjától öröklött beleélő hajlam kiélésének, s volt a veleszületett formaösztönnek, stiluskészségnek és műalkotásvágyának. Egyik leveléből pl. azért hagyott el néhány érdekes tárgyat, mert azok, mint mondta, megbontanák írása hangnembeli egységét; egy másikban pedig jóleső elégedettséggel azt állapította meg, hogy úgy látszik, a tollhoz jól ér, jobban, mint a szóhoz.

Hanem e sajátság alapoka mégsem e tényezőkben rejtett. A valódi ok a rejtőzködés tudott vagy öntudatlan szándéka volt. Leveleiben gyakran tért vissza annak hangoztatása, hogy lelkét idegen világban nem tudja, s nem is szabad föltárnia. „... ich bin ausnahmslos, ein Leid ohne Wort’ des Schöpfers — így szólott — nur da erhebt sich mein Gemüth und Geist, wo man meinen Klang versteht.” Így most hát, hogy idegenségének, elidegenedésének érzete egyre világosabbá vált benne, föl-föltoluló vallomásának gyakran és hamar szegte útját egy-egy ilyféle mondat: „Doch ich verfall in Anklagen — sie möchten sich weiterdehnen — darum stille.” Vagy még keserűbb frappánsággal így: „Ich bin zu getränkt mit der herbem Flut des Lebens [...] und die herbe Ingredienz wird niemandem angenehm sein, — wenigstens fremden Menschen nicht. — Ich breche ab!”

Az elmaradt vallomás helyét foglalta el rendszerint a gyakran már a pajkos túlságig vitt stílusjáték, kellékül véve a piramisoktól és múmiáktól kezdve Pandora szelencéjén és Siegfried kardján át Torquemada Tamásig és Emanuel Kantig százféle tárgyat és személyt. Néha maga is sokallta játékát: „Ach nichts von diesen stilistischen Schülübungen — kiáltott föl — die in deinem Augen — mit Recht — ein Nichts’ sind ; sondern einfach, Hand ans Herz !” — ám a folytatás — az utolsó előtti levelek egyikében áll ez — megintcsak, mégiscsak csupa stilizáltság, most éppen Poloniussal s a német népmesék „világkonyhájával”, Weltküche-jével ékesítve.

Ezzel a már-már belső kényszerré vált stilizálással az ifjú Péterfy a maga sérülékeny belvilágát, sebeit és álmait óvta az idegennek érzett külvilággal s még inkább a maga vallomásvágyával szemben. De az elhallgatott álmok azért még nem halott álmok. Híres művekből vett kedvenc hasonlatai végigkísérték egész életét; de talán egy sem oly hűségesen, mint az a Lear király bolondjától már itt kedvtelve citált burleszk kép, amely szerint, hiába akarja a szakácsné a pástétom aljára dugni az élő angolnákat, csak fölbukkannak azok. A pszichoanalitikus

diadallal mutatná föl e makacsul visszatérő képet és ez egyszer aligha jogtalanul. S e jogát védő vallomásvágy s e magát, álmait féltő s nem vállaló rejtőzködés ellentéte, küzdelme szülte meg már most, már itt e leveleiben — s persze még sokkal inkább későbbi műveiben — hangulatának, hangnemének sajátos feszültségét, előadásának szaggatott dinamikáját, stílusának nyugtalan hullámzását.

Mert makacs, görcsös kitartással ragaszkodott e vallomásra készített álmaihoz. Az az álomi kép, amelyet az oly okosan férjhezment Elizáról egy esztendővel annak házasságkötése után rajzolt, egy 20 éves idealistától is meghökkentően irreális. Egy későbbi barátja megjegyezte, hogy sohasem tudott megbékülni kora nőtipusával. Nem csoda; ezt a képet őrizte, védte mindvégig. S így volt minden álmával, eszméjével. Később, tanárkodása középső éveiben egy kotnyeles diákja egyszer iskolás hízelkedéssel csodálkozott, hogy ennyi tudással még nem igazgató. Péterfy finom, elnéző mosollyal állt meg egy pillanatra, s könnyű, melázó sóhajjal azt mondta: „Ha csak ezt akarnám. . .” Ám hogy tulajdonképpen mit akart, azt egészen és nyíltan kimondani sohasem volt ereje, bátorsága. S ha kimondani nem volt ereje és bátorsága, megvalósítására törni még sokkal kevésbé.

De gyermekéveitől erős kritikájú önszemlélet, szenvedélyes önmegfigyelés jellemezte; mélyen átélte hát vágyainak s a valóságnak ezt az ellentétét. Rögtön, első levelében, nosztalgiaíról szólván, ezt olvashatjuk: „*Igy kellett pótólnia [számomra] az álomnak a valót*”. Egy másikban pedig azt panaszolta, hogy „*a durva valóság*”, a „*rauhe Wirklichkeit*” a legszebb percekétől, a leghőbb vágyai teljesültétől fosztja meg. Majd meg kesernyész humorral arról elmélkedett, hogy még bizonyosan valami nagy kárpótló ajándékot tartogat a sors az ő számára, hogy eddig oly következetesen tagadott meg tőle mindent.

Féltve rejtett, vállalni nem mert érzelmeinek, megvalósítani meg sem kísérelt álmainak aztán a rauhe Wirklichkeit, a nyers valóság erjesztő légkörében és nyomása alatt némi savanykás, ecetes vagy éppen édeskés mellékíze támadt, s ez az irónia az önirónia egy sajátos, hol fanyar, hol édesbús fajtájában csapódott ki. Volt része ez irónia létrejöttében persze veleszületett s az átlagosnál jóval nagyobb mértékű komikumösztonének, jókedv- s humorigénynek is. De mégsem véletlen, hogy akkor lépett leghatározottabban ez az irónia elő, midőn álmairól és érzéseiről már-már lelkesülten, pátozzal és fölnagyító eszményítéssel kezdett szólni.

Kezdetől szívesen, játékos öntetszéssel jelölgette magát pl. a német klasszika és romantika szenvedést, vívódást, küzdelmet megtestesítő jelképeivel, jelképesé lett nagy alakjaival. Egyszer Tantalus volt leveleiben, másszor Prometheus, most Ahasvér, majd meg Oidipusz, itt Hamlet, másutt pedig Faust. Ámde — sietett hozzámondani — csak amolyan „*újkori Tantalus*”, ki úgy nyúl vágyai tárgya után, „*mint éhes gyermek a vajaskenyér után*”, csak „*so eine Art von Prometheus — sehr dürrtügen Kalibers*”, és csak olyan Ahasvér, aki csupán Pest és Buda között bolyong, mégpedig lakásmizéria következtében.

Volt hát igaza a szenvedélyes Schiller-idézőnek, mikor azt mondta, az ő lelkesültsége csak afféle „*Pseudo-Schwärmerei mit Citronen-sauce*”, ha némi szenvelgő szerepjátszás sem hiányzott az ilyféle mondatokból.

A fiatal lélek azonban hamar megsínyli az ily bomlasztó lélekállapotot, az ily dekadencia felé mutató élethangulatot, amelyet magánya szül, s amelyet csak magánya megszünte oldhat fel. Ez a fehérvári kísérlet és kudarc Péterfynél ezt a magányosságot tette nyilvánvalóvá és feloldását sürgős szükségé. Lehetőségei azonban nem voltak valami nagyok.

Levelei olvasója meghökkenve tapasztalja, hogy e három-négy év alatt nem esett bennük szó egy barátról, akivel egy szép beszélgető estét együtt töltött volna, egy társaságról, amelyben, ha nem szerepvivőnek, hát szekundásnak számított volna, egy összejövetelről, amelyen, ha nem is játszott a „*gentlemenek primo tenore*”-ját, legalább csöndes megfigyelőként jól elmulatott volna. Bizonyos, hogy furcsa egy jogász lehetett ő a bárendező s párba-józó, garázda dzsentrifiai s a hozzájuk törleszkedő, elszántan törtető polgárvadékok között.

Egyik tavaszon fölényes maliciával szólott „*a harlequinek fénykoráról, a jarsangról, a téli toilettekről, vagy ama szerencsétlen apák- és férjéről, kiknek tárcája most üresebb, mintha Bajbaj vagy Juhász garázdálkodott volna benne*”. Fölényébe azonban vegyült egy csipet árulkodó, elégtételvevő túlzás; s mily jellemző, hogy folytatás- és kompenzálásként éppen ebben a levelében produkálta egyik csillogó zenei eszme-futtatását. Mint ahogy jellemző és árulkodó az is, hogy a következő évadban, bár iróniával takart, de azért félre nem érthető elégtétellel jelentette, hogy immáron ő is megtanult táncolni, „*dass, ich ein wütender Tänzer geworden bin*”. Hanem leveleiben azé t továbbra is csak anyai rokonai szerepeltek egyedüli ismerősei gyanánt; rokonai, akiken ízlése, igénye és kritikája már most messze túlnőtt, s akikről már-már hálátlan, illetlen epésséggel beszélt.

Nem akarunk szociális szájalmat szerezni Péterfy számára. Mindig volt ennie és ruhája is tisztességes. Ám ez volt ama kispolgári tisztos szegénység, amely talán éhségnél és rongyoskodásnál is jobban megbékélyozza az ifjú embert, az ifjú egyéniség közösségteremtő expanzióját. S e tisztos szegénység nagyon is zárt határait még áthatolhatatlanabbá tette apja híre, sorsa, családja szerencsétlensége és megalázottsága. Apja úriságának még maradt annyi sugalló ereje, hogy jogászok közé iratkozassa, de annyi már nem, hogy lényeg szerint is közbük vétesse, hozzájuk hasonítsa. Az övénél jobb módú polgári rétegek fiaihoz is (s alig volt az övénél nem jobb módú) csak az fűzte, hogy közülök kerültek ki „keménykoponyájú tanoncai”, akikből — mint kesernyés tréfával mesélte — „a szülők méltányos kívánságára Humboldtokat, Aristotelesekét kellett csinálnia”.

Kijutásra a társasági életben, az egyívásúak napi életén, az évfolyamtársak spontán közösségén át mindenestre nem sok reménye nyílt. Nem csoda, ha oly könnyű szívvel, örömmel, „aus vollem Halse” kiáltva mondott búcsút a jogászkodásnak.

Maradt tehát a szellemi élet, a művészet, az irodalom, a zene közösségteremtő ereje, élménye. Mindenekelőtt a muzsikáé. Ha soványka erszénye engedte, ott is ült esténként az operát játszó Nemzeti Színházban, vagy még boldogabban koncertre váltott magának ilyenkor jegyet. Haydn, Mozart, Beethoven s a korai romantikusok, főképp a kispolgári környezetre oly jellemző Mendelsohn élményét, mint mondtuk, hazulról hozta. Schumannt és Wagnert azonban ujjongó ámulással ezekben az esztendőkből fedezte föl.

Ezek muzsikájának élménye tehát már személyes szerzeménye volt. Befogadásuk, a reájuk való reagálás tehát még inkább, mint amazok esetében, a maga belső világának tudatosítását, rendezését és közvetett kifejezését jelentette. Ez az élmény volt oly intenzív és annyira heurisztikus jellegű, hogy kisodorhatta volna magánya zárt, körkörös járataiból, s közösséghez kapcsolhatta volna; ha máshoz nem, a rajongók, a mániákusok kis közösségéhez. Ámde nemcsak hogy forradalmi tudatú, de még expanzív igényű küzdő csoportot sem kapcsolt össze ez az élmény ez esztendőök Pestjén, olyat legalábbis nem, amely Péterfyt magához vonzhatta, amely Péterfynek is elérhető lehetett volna.

Így e zenei élménynek csakugyan nem lehetett más szerepe és következménye, mint tudatosítása, elmélyítése és megszilárdítása életérzésének, élethangulatának: a magányosságnak, a kizártság és tanácstalanság érzetének. Nietzsche, midőn már világosan állott előtte a dekadencia mivolta s a maga dekadenciája, őva intett a muzsikától. Az ifjú Péterfy mindenestre Wagner zenéjének azokra az elemekre érzett rá szinte zseniális készséggel, amelyek, minden magyarázkodás ellenére, mégiscsak a polgári dekadencia legnagyobbszerű megnyilatkozásává teszik ezt a zenét.

A Wagneré olyan „zene — mondotta —, mely mennél jobban a szellemébe hatolunk, annál kábultabbá tesz”. S e kábulatot előidéző hatóeszközök két legfontosabbikát is kitűnő pontossággal vette észre. Az egyik a pesszimista végzetszerűség mitikus sugallása, kihívó, tüntető vállalása s borzalma kéjes fölmagasztalása. „Gral templomában — úgymond — mindig oly édes — emelő, szent borzalom fog el” . . . különösen „midőn a vad Ortrudot rajzolja, mintha egy éjszakai végzetistennőt festene, ki az emberiség szent érzelmeit egy vészes kacajjal

akarja kitépni a kedélyből; mintha a démon vad ujjongását hallanók, — oly nagy, oly rémes a zene.”

A másik: e zene füledt, buja, misztikus erotikája. „... mintha csak Indiába varázsoltattam volna, a Ganges folyó mellé — így beszélt erről —, ahol az a száz meg száz illatos virág görnyedez; ahol örökös tavasz van; hol balzsamos légtől kéjittas mámorba esik a vándor.”

Így hát mély zenei érdeklődése nem nyitott számára magányából ajtót kifelé. Nem járt jobban az irodalommal sem. Pedig az alanyi föltételek, a kellő érdeklődés és élmény megvoltak itt is. Igaz, ez időben még hegedűművészek készültek, s egy-egy bátrabb pillanatában, szép öntudattal „művészetemről”, „meine Kunst”-ról szólott, ám azért „angehender írónak” is vallotta magát, kezdettől; és nem jelentette kisebb örömmel és büszkeséggel Gyulai dicséretét Faust-tanulmányát illetően, mint zenei előhaladását.

A dicséreten kívül azonban nem sokra számíthatott az ifjú szerző a jeles kritikustól. Oly igen más világban éltek, oly igen más fajtából voltak ők ketten. Gyulai számára alig lehetett távolibb valami, mint a zene, a német klasszika vágyban született, éteri harmóniája, a német romantika nosztalgáikban lebegő varázsvilága. Ő a franciákat szerette, George Sand túlonlú értelmes, asszonyian számító, józan és konkrét romantikáját, okos és lapos érzelmességét; a németek közül legföljebb Heinét, akit Péterfy nem kedvelt és Schmied Juliant, akit a legnagyobb jóindulat sem nevezhetne mély, bensőséges, megrendítő vagy magávalragadó szellemnek. Kétségtelenül hiányzott Gyulaiból is a megrendülés, a vívódás, a vergődés lehetősége, s hiányzott az ezekre való érzékenység is. Amidőn Péterfy meghalt, a maga egyszerű, majdhogy nyers őszinteségével mondta ki, ehhez a lélekhez nem volt kulcsa, és szinte rezzenés nélkül ment el ez elgondolkodtató tragédia mellett. Egy bizonyosan szellemmel, ízléssel és ismerettel megírt tanulmány egy ily ifjú embertől nyilván meglepte, megfogta, de az ifjú ember mögött álló, lelkében élő világot meg nem érezhette, az ifjút magát magához nem vonzhatta, s láthatólag tanulmányostól, mindenestől hamar el is felejtette.

Annál kevésbé érthette meg és vozhatta magához — s ez a fontosabb mozzanat —, mert munkássága épp ezekben az esztendőkből vesztette el majdnem egészen továbbvivő eszmei energiáit, tevékenysége ez időben alakult át egy szerepét már betöltött irány és álláspont védelmére és erőszakos fönntartására. Az ifjú s többé-kevésbé polgári irányzódású évjáratok első jelentős csoportja — a Reviczky Szevér—Zilahy Károly-féle — elhullott; csupa magakora-beli vette körül, s nem állott sem vele szemben, s még kevésbé oldalán fiatal író, irodalmár.

De ha tőle nem, másoktól még kevésbé kaphatott az ifjú angehender író magányából kisodró vonzást vagy indítást. Ez a kiegyezéssel kezdődött évtized — a birtokos osztály hatalma újratertésének ez az évtizede — volt a század irodalmának legmélyebb apálya. Új eszmék hordozója szerepében az ifjú Ábrányi ágált a szélcsendben, de szavai, bár a dagály éppen nem hiányzott belőlük, nem idéztek elő semmiféle áramot, különösen nem olyat, amely a parton veszteglőt, az útrakészülő tanácstalant magával ragadhatta volna.

Így élt tehát, kívül még e lanyha kor lanyha sodrán is, változóan szűk lakásaikban és változatlanul szűk élethelehetőségeik között, amelyek bizonyosan még egy szűkkaliberű Prométheuszak, egy Pest s Buda közt, lakásmizéria következtében bolyongó Ahasvérnek, egy szerény vágyú „újkori” Tantaluszak is vajmi nyomasztók lehetnek. Így telték a magában s magának való hegedűjátékkal meg olvasással egyetemi éveinek lassan pergő napjai. Mert alig is volt e kettőn s a szórványos színházi estéken kívül egyéb foglalatossága, hacsak hozzá nem vesszük, hogy délutánonként, esténként a budai hegyekbe egy-egy sétát tett; magányosan persze vagy anyjával legtöbbször ezt is. „*Ez az én sejourom képe*”, mondotta első levelében még némi öntetsző, kedvvel fényezett melankóliával, ez „*magányom pium desideriuma*”, bár a virágok és fák, úgy látta már most is magános sétáin, mintha unalmasan bólintgattak volna feléje.

S ahogy múltak az évek, ahogy szíve-lelke egyre teltebb, telítettebb lett a magány és tanácstalanság szülte élethangulattal, s ahogy ez élethangulat e kudarc fényében egyre tudatosabbá világosult benne, annál sürgetőbb lett számára magyarázó életelv, megnyugtató s kielégi-

tő tevékenység megeléje, kialakítása. S mivel ezt a hegedűjáték s a szépirodalmi olvasás magában nem adhatta, s mivel a korszak mozdulatlan szellemi s társadalmi élete is, hogy úgy mondjuk, magára hagyta, így ahhoz, hogy saját létformája fölé kerülhessen, szinte szükségszerűen fordult németes alapműveltségéből a kor és a lét fölött állni látszó filozófia segédelméhez.

Alig valaki lett irodalmunkban ennyire belső kényszerből, s a szó eredeti értelmében bölcsésztanuló, mint ő, és senki ennyire lelkes bizalommal. „*ich — így írt ujjongó fölényel Gizellának — ein Philosoph wurde! Jawohl! ein Philosoph aus echtem Schrott und Korn! Aus vollem Halse schrie ich der hageren Göttin Themis mein Valet zu [...] und wendete mich wie weiland Faust aller Last enthledigt mit Feuereifer dem ‚Speculieren‘ zu. — Das ist mein Feld! wo ich dem erhabenen Fluge grosser Geister folgen, und in der geistlichen Harmonie des alls schwelgen kann! Wie erbärmlich erschienen mir jetzt diese Paragraphenritter, deren Zunft auch ich angehörte, die statt der Wahrheit lieber rollender Münze schnappen.*” Nem afféle irodalmár akart hát ő lenni, vagy pláne esztéta, nem a literatúrához fordult ő „tűzbuzgalommal”, hanem „az igazság anyjához, a filozófiához”.

A filozófia azonban, tudjuk, olyan kapu, amelyből ezerfelé vezethet út. A fiatal Péterfy, a sokat érző, a sorsa által folytonos eszmélkedésre szorított ember korai fogékonyságával a lényeg iránt, ösztönösen ráérezett arra a két alapirányra, amely e sokféle út valamennyit magába öleli. Levelezése második felében, midőn helyzetének e kapcsolatot illető következményei már világgossá értek, s bénítva nyomasztották, egyszerre megint abban a kezdeti gondolatában kísérelt vigaszt és menekülést találni, hogy az egyed, az én, a maga szűkkorlátú, merev világából kiszabadulhat s egy szabad, egy szabadabb lét világába emelkedhet, hol barátság és hajlam a kapcsolatok teremtője és értékmérője. „*Je mehr Fremdartiges uns im Leben anstartt, um so wohliger ist es dem Geiste, wenn er bei Gedanken weilen kann, die ihn von den engbegrenzten Räume des starren Ichs in die Gefielden eines freien Daseins erheben.*” Ezt a gondolatot s a hozzá hasonlókat azonban a törvény örök hatályosságával, áthághatatlan voltával küzdők előzték meg és követték. „*Mit Zaudern ergreiffe ich, — így kezdte egyik levelét 1870 telén —, die Feder, denn die Gedanken, die mich beim Schreiben beschleichen, sind solch’ pessimistischer Natur — dass es mir wahrlich von den Worten des Erdegeistes schaudert ... es beschleicht mich die trostlose Gewissheit, dass wir Menschen auch nur Glieder der unendlichen Naturkette sind, nicht aber Wesen, für die auch andere Gesetze geschaffen. Nicht die äussere Natur allein, auch das Innere des Menschen muss nach ewigen, ehernen Gesetzen seines Daseins Kreise vollenden.*”

Íme, hát, ha néha-néha érzelmes, szónokias, szenvelgéstől sem ment, dadogó vagy olvasmányait ismétlő fogalmazásban is, de kétségtelenül itt áll már az a két sarkpont, az az ősalternatívva, amely között és körül a XIX. sz. német, de minden polgári gondolkodása is forog, küszködik: „*freies Dasein*” vagy ércetörvény, „*ehernes Gesetz*,” vagy szabad lét. A nagy forradalmak színjátékának lezárultával a további harc következményeitől vagy kilátástalanságától meghátrált vagy megrémült polgár ezerszer menekült a szabad lét, a *freies Dasein* irracionális idealista illúziójához; s a maga létének nyomorúsága, a társadalom mozgása, a tudomány továbbhaldása ezerszer vetette vissza a racionális szerkezetű, anyaghoz kötött törvény kényszeréhez.

E két sarkpont ellentétes irányú vonzása hatja át, kölcsönzi Péterfy egész munkásságának világnézeti dinamikáját. Művének megítélését az határozza meg, miként helyezkedik az el e póluspár között, milyen célok mozgatták ezt az elhelyezkedést s milyen eredményeket von az maga után. Midőn regényíróinkról kezdett nagyhírű hármasszerűvel valóban belépett a magyar irodalomba, s egy csapásra nevet és helyet szerzett magának, e kérdés már el volt döntve. A közbeeső évtizedet egy hármasszerűen töltötte be: német verseiben kiteljesítette dekadenciáját, szembenézett s szembefordult vele, zenei és színírátaiban megszurte, tisztázta ízlését s kimunkálta írásmodorát, szépirodalmi, esztétikai, filozófiai olvasmányaival kialakította emberlátását, művészetfelfogását, történelemszemléletét. S a német irodalomból, bár annak vonzása körében mindvégig megmaradt, átlépett a magyar irodalomba.

Mindezt előadni azonban már egy következő fejezet feladata.